

Boekbesprekingen

Distelbrink, M., *Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen in Nederland.*

Assen, Van Gorcum, 1998, 198 pp.
ISBN 90-232-3345-x

Pels, T., *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland.*

Assen, Van Gorcum, 1998, 234 pp.
ISBN 90-232-3344-1

Dankzij subsidie en slimme plannenmakerij van het Programmerings College Onderzoek Jeugd (PCOJ) kunnen we beschikken over een omvangrijk pakket informatie over het opvoeden in hedendaags multicultureel Nederland. Distelbrink en Pels, medewerkers van het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) van de Erasmus Universiteit Rotterdam, zijn in de gelegenheid gesteld onderzoek uit te voeren naar het opvoeden in respectievelijk Surinaams-Creoolse en Marokkaanse gezinnen. Zij deden daarvan in 1998 verslag. De resultaten van onderzoek in Turkse en in Chinese gezinnen zijn inmiddels ook verschenen. De boeken van Distelbrink en Pels geven informatie over denkbeelden en praktijken van opvoeding en over de behoefte aan ondersteuning bij het opvoeden. Speciale aandacht is er voor de thema's onderwijs, sekse-specifieke opvoeding, en voor de omgang met taal, cultuur, religie en discriminatie.

De onderzoeken hadden ieder een looptijd van drie jaar. Na open gesprekken en observaties in een beperkt aantal gezinnen vonden semi-

gestructureerde interviews plaats in 82 Marokkaanse gezinnen en in 75 Surinaams-Creoolse gezinnen, voornamelijk met de moeders. Daarnaast waren er gesprekken met een deel van de jongeren uit de gezinnen. De methodologische informatie is in beide boeken beperkt gehouden. Over de precieze samenstelling van de onderzoeksgroep, de instrumentontwikkeling en de analyse van het materiaal valt weinig te lezen.

De door de overheid gesubsidieerde gezinsinterventieprogramma's en opvoedingsondersteuningsinitiatieven vormen de beleidscontext van de onderzoeken. Met die activiteiten wordt slechts een deel der allochtone gezinnen bereikt. Het vermoeden bestaat dat een van de oorzaken daarvan de gebrekkige aansluiting bij vragen en problemen van de betreffende opvoeders is. Om de vraag naar opvoedingsondersteuning in kaart te brengen, was het dus van belang gewone Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen te bereiken en tegelijkertijd recht te doen aan groepsinterne variatie. Ten behoeve van deze kwalitatieve representativiteit zijn moeders van verschillend opleidingsniveau en behorend tot verschillende migrantengeneraties en moeders met verschillende gezinsstructurele kenmerken in de onderzoekspopulatie opgenomen. Er was bij de selectie ook aandacht voor etnisch-specifieke kenmerken, zoals alleenstaand ouderschap binnen de Creools-Surinaamse groep. Voor de werking is onder meer gebruik gemaakt van de sneeuwbalmethode. Het is voor de lezer moeilijk te beoordelen of de samenstelling van de onderzoeksgroep uiteindelijk een goed beeld biedt van de subculturele diversiteit in beide groepen. Een andere eis betrof vergelijkbaarheid met de opvoe-

ding in autochtoon-Nederlandse gezinnen. Ik vraag mij af of deze eis goed te verenigen is met de eis van kwalitatieve representativiteit.

Zoals Pels terecht stelt, was vergelijkbaarheid alleen te realiseren op het niveau van concepten. In de boeken is als bijlage een overzicht opgenomen van de etnisch-specifieke inhoud die relevante concepten, zoals autonomie op grond van de open interviews met moeders, gekregen hebben. In de tweede fase van het onderzoek zijn semi-gestructureerde interviews afgenomen waarbij, in aangepaste vorm, gebruik is gemaakt van algemeen gangbare instrumenten. Een aantal relevante concepten, zoals discriminatie, die in onderzoek onder autochtone Nederlanders ontbreken, zijn toegevoegd. Daarnaast is, met name onder Marokkanen, flink gesneden in het aantal te bevragen concepten. Redenen daarvoor: het gemiddelde opleidingsniveau is laag en de interviewsituatie in de gezinnen is vaak wat onrustig. Op grond van het materiaal uit deze tweede fase worden in de conclusies in algemene zin vergelijkingen gemaakt tussen de etnische meerderheid en Marokkanen of Surinaams-Creolen. Vergelijking vindt bijvoorbeeld plaats op het niveau van opvoedingsdoelen. Autochtonen plaatsen autonomie bovenaan. Surinaams-Creoolse moeders, met name de hoger opgeleiden, doen dat ook. Marokkaanse moeders wijzen autonomie zeker niet af, maar het is bij hen derde op de ranglijst na presteren en conformisme. Een interessante conclusie in het licht van de politieke discussie over het bestaan en de wenselijkheid van de multiculturele samenleving. Een discussie, die mede door het recente rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau over 25 jaar sociale verandering, weer is aangezwengeld. Het individualistische karakter van de Nederlandse en westerse cultuur zou volgens het SCP geen serieuze concurrentie ondervinden onder meer omdat immigranten zich met toename van de verblijfsduur

op het westerse cultuurpatroon richten. De redering van het SCP bevindt zich op het abstracte niveau van waardenoriëntaties.

Het aardige van de onderzoeken van Distelbrink en Pels is dat de informatie niet bij dat niveau van abstracte waarden blijft. Pels laat bijvoorbeeld mede aan de hand van de beschrijving van concrete opvoedingspraktijken goed zien dat concepten als conformisme en autonomie voor veel Marokkaanse moeders een andere betekenis hebben dan voor de doorsnee Nederlandse moeder. Simpele vergelijking van lijstjes met abstracte opvoedingswaarden levert dus weinig inzicht op. Leuk is ook dat de onderzoekspopzet voorzag in interviews met de zonen en dochters van de moeders uit de onderzoeksgroep. Die interviews lieten vrijwel geen discrepanties zien met de verhalen van de moeders. Volgende generaties vertonen geen omslag in waardenoriëntatie en identificatie met Nederlanders. Er zijn zelfs aanwijzingen dat praktijken van discriminatie een volledige identificatie met Nederland in de weg staan.

Jammer genoeg vindt in beide onderzoeken nauwelijks theoretische reflectie over migratie en multi-culturaliteit plaats. Dat is overigens niet bijzonder voor beleidsonderzoek. Beide onderzoekers hanteren, min of meer expliciet, een acculturatieperspectief waar vanuit zij culturele verandering op een ontwikkelingslijn van traditioneel naar modern situeren. Pels schrijft daarbij, in vergelijking tot Distelbrink, genuanceerder en meer in termen van tegenstrijdige ontwikkelingen en dilemma's die in het proces van continuïteit en verandering een rol spelen. Marokkaanse moeders, met name de hoogopgeleiden zoeken bijvoorbeeld naar een moderne, meer autoritatieve manier van opvoeden maar houden daarbij vast aan conformistische en islamitische waarden. Zij geven daarbij een andere invulling aan conformisme dan de etnische meerderheid door-

gaans doet. Er kan gesproken worden van de 'creatie van een nieuw bestaan' dat volgens Pels met name door het opleidingsniveau van de moeders beïnvloed wordt. De centrale conclusie van Distelbrink op pagina 169 luidt: 'dat de Surinaams-Creoolse opvoeding zich kenmerkt door verandering. In hun denkbeelden, beleving en praktijken groeien Creoolse moeders toe naar autochtoon-Nederlandse ouders'. Wel zouden de moeders 'een eigen koers' volgen. Haar materiaal geeft er echter alle aanleiding toe om zich buiten een moderniseringsperspectief te plaatsen. Kenmerkend voor de Creools-Surinaamse moeders is de aandacht voor lichamelijkeheid in de eerste fase van de opvoeding, de nadruk op hygiëne en de combinatie van sterke emotionele verbondenheid met het kind en de eis aan kinderen respect voor hun ouders te tonen. Deze kenmerken zijn beter te beschrijven vanuit een perspectief op diversiteit. Ze geven ook alle aanleiding voor een nadere bespreking van het concept moderniteit. Door het vrijwel ontbreken van theoretische reflectie over multiculturaliteit worden mooie kansen gemist en blijven politieke implicaties van de onderzoeksresultaten te veel in de teksten verborgen.

Tot slot de aanbevelingen. Is nu meer en andere opvoedingsondersteuning voor Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen nodig? Pels is voorzichtig. Misschien zijn alleen de laagopgeleide moeders van de eerste generatie Marokkanen een belangrijke doelgroep voor opvoedingsondersteuning. Zij hebben relatief veel problemen met de opvoeding die ook naar buiten, zoals in het onderwijs, zichtbaar zijn. Hoewel de Surinaams-Creoolse moeders in het onderzoek van Distelbrink, afgezien van de tweede generatie jonge, laagopgeleide en kwetsbare moeders, over het algemeen verschijnen als een groep die weinig problematische opvoedingssituaties kent en die de weg naar hulpverleners goed kan vinden, is

Distelbrink minder voorzichtig en geeft in een negental aanbevelingen de noodzaak aan voor opvoedingsondersteuning voor Surinaams-Creoolse ouders. Blijft Distelbrink binnen de gebaande paden, Pels legt in haar aanbevelingen de nadruk op een heroriëntatie in de bestaande praktijken van opvoedingsondersteuning, waarin gezinsinterventie op westerse leest domineert, en doet voorstellen voor een vorm van ondersteuning die onderlinge uitwisseling en discussie in eigen kring meer ruimte biedt.

Y. Leeman

Knegtmans, P.J., *Een kwetsbaar centrum van de geest: de Universiteit van Amsterdam tussen 1935 en 1950.*

Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998, 415 blz.

ISBN 90 5356 338 5

Onderhavige studie is een voorbeeld van aloude geschiedwetenschap. Lezers moeten snel vertrouwd raken met een onbekend onderwerp door de vergelijkingen die de schrijver trekt met wel bekende zaken. Daarna komt de alzijdige beschrijving. Aan het eind behoort duidelijk te zijn dat de titel van de studie een rake karakterisering vormt. In deze opzichten, en andere, is deze studie van Knegtmans niet bepaald gelukt. Volgens de eerste zin van Knegtmans' studie was het lustrum van de Amsterdamse universiteit in 1937 'net Prinsjesdag'. Alsof alle lezers koninginnengezind zijn. Ze dienen van Knegtmans ook te weten dat *Américain* en *l'Europe* exclusieve uitgaansgelegenheden waren.

Knegtmans betoogt uitvoerig dat de vooroorlogse Amsterdamse universiteit buiten de samenle-

ving stond. Zijn verhalen over de oorlog zijn soms kort. Zo had ik graag vernomen hoe uitzonderlijk de mij van elders bekende W.F. Hermans als oorlogsstudent en -assistent was. Maar tot Knegtmans' studie wist ik niet dat de logicus Brouwer en de wetenschapshistoricus Hooykaas 'fout' waren. Als jong wetenschappelijk medewerker leerde ik veel van hun werk.

Knegtmans zegt dat de universiteit door haar isolement 'kwetsbaar' was. Die typering is minder treffend. Ze 'faalde' (een op bladzijde 147 aangehaalde term uit het studentenverzet). Dat de universiteit door kwetsbaarheid faalde, verheldert overigens weinig. Knegtmans mijdt de vraag in hoeverre niet-universitaire organisaties die meer deel hadden aan het samenleven, (on)geschonden uit de oorlog kwamen. Dat gebeurt wanneer kenschetsingen belangrijker worden geacht dan hypothesen.

Maar in deze studie kruipt het bloed waar het bij aloude geschiedwetenschap niet mag gaan: soms staan tussen beschrijvingen toch hypothesen en vragen. Op bladzijde 161 weerspreken bevindingen een hypothese en op bladzijde 162 volgen bespiegelingen. Toen Duitslands macht najaar 1942 haar toppunt bereikte, was het verzet aan de Amsterdamse universiteit groot. Knegtmans praat dit weg met een tegenfeitelijke bewering: indien in Nederland de bezetters wat meer eensgezind hadden opgetreden, zou het verzet niet zo groot zijn geweest. Maar wat als het verzet zou ...? Op bladzijde 293, in de terugblik, duikt zowaar een vraag op: 'Rest de vraag of de Universiteit van Amsterdam zich aanpaste aan de eis van de bezetter'. Knegtmans bedoelt de vraag in hoeverre ze zich schikte. Het isolement van de universiteit was volgens hem haar kracht en zwakte. Gezien Bloms bekende vraag naar het gebied tussen goed en fout, moet Knegtmans meer tinten grijs onderscheiden.

In de terugblik bepaalt Knegtmans welk percentage van de joodse studenten van de Amsterdamse universiteit omkwam. Dat cijfer is voor mij de hamvraag. De lijst met de als joods ingeschreven studenten, berust evenwel op een definitie van joods die ruimer is dan deportatie-definitie. Daarom is, aldus Knegtmans, zijn percentage van 50 een indruk. Knegtmans had echter voor geheel Nederland het percentage omgekomen joden volgens de ruime definitie kunnen bepalen. Hij zou ook verder zijn gekomen als hij op het NIOD bewaarde lijsten had gebruikt. Uit die met de namen van alle joden in Amsterdam, kan voor thuiswonende studenten worden opgemaakt of hun ouders gemengd gehuwd waren.

Knegtmans zegt dat na de oorlog, om toekomstig falen tegen te gaan, de Faculteit der Politieke en Sociale Wetenschappen werd opgericht. De gangbare afgrenzing van vragen in de geschiedwetenschap belet hem te onderzoeken in hoeverre dit beleid op termijn lukte. Welnu, (ex-)leden van deze faculteit speelden hoofdrollen in de Weinreb-affaire. Presser was er hoogleraar, bepleitte in colleges de zorgvuldige omgang met egodocumenten, en zinspeelde in 1965 in een boek op eerherstel voor Weinreb. Ik neem aan dat Goudsblom, Nuis en Rubinstein bij Presser college liepen. Toen Weinreb in 1969 in zijn memoires schreef dat hij tijdens de oorlog veel goeds voor joden had gedaan en de Nederlandse rechterlijke macht na de oorlog fout tegen hem was opgetreden, vond spraakmakend Nederland dat geloofwaardig. Professor Goudsblom kwam in een boekbespreking niet op de gedachte dat Weinreb het geheugen van een kudde olifanten moest hebben, stukjesschrijfster Rubinstein zei onfrisse dingen over Bep Turksma (Weinreb schreef over Turksma, maar Turksma bevestigde dat niet), Presser zweeg, en staatssecretaris Nuis bekende in 1997 nog geen ongelijk. Rond 1970

liep, juist door toedoen van de Faculteit der Politieke en Sociale Wetenschappen, de Universiteit van Amsterdam wederom letsel op. Oorlogsetsel.

Wout Ultee

Mérenne, B., Van der Haegen, H. & Van Hecke, E. (red.), *België ruimtelijk doorgelicht.*

Een censusatlas opgesteld in opdracht van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC), met medewerking van het Gemeentekrediet van België, 1998, 144 pp.

Zoals bekend worden er in Nederland sinds 1971 geen volkstellingen meer gehouden. In het verleden werden landen, waar volkstellingen ontbraken steevast als 'achtergebleven' of 'minder ontwikkeld' aangeduid. De conclusie moge duidelijk zijn. België evenwel behoort niet tot die categorie achterblijvers. In principe wordt de bevolking er om de tien jaar geteld, het laatst was dat het geval in 1991. De resultaten van deze volks- en woningtelling zijn op twee manieren gepubliceerd: ten eerste via een reeks van niet minder dan elf censusmonografieën (de oudere Nederlandse sociale wetenschappers onder ons moeten deze term vast nog wel kennen) over verschillende deelaspecten van de Belgische samenleving; in de tweede plaats via een atlas. Deze atlas wordt hier besproken.

In 150 fraaie thematische kleurenkaarten wordt België 'ruimtelijk doorgelicht'. Iedere kaart gaat vergezeld van een tekstuele toelichting, die zowel van technische als inhoudelijke aard kan zijn. De inhoudelijke toelichting blijft in de regel beperkt tot maximaal een (twekoloms) pagina. De 589 Belgische gemeenten vormen de ruimtelijke een-

heden die gekarteerd zijn. Zij variëren sterker dan de Nederlandse gemeenten in omvang. De kleinste gemeente (Herstappe) telt slechts 93 inwoners, de grootste (Antwerpen) 467 518 inwoners. Dat Brussel niet de grootste is, komt door de opdeling van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 19 gemeenten. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan de interne geleding van een aantal stadsgewesten, waarbij ook gegevens op buurniveau zijn benut. Behalve Brussel zijn dat de stadsgewesten van Antwerpen, Luik, Hasselt-Genk, Gent en Charleroi.

Aan een momentopname kleeft in het algemeen het nadeel dat de dynamiek van de maatschappelijke ontwikkeling buiten beeld blijft. Om dit nadeel te ondervangen zijn niet alleen data van 1991 gekarteerd, maar ook gegevens die de veranderingen tussen 1981 en 1991 weergeven. Bovendien zijn in een beperkt aantal gevallen (uit andere bronnen) gegevens van vóór 1981 en ná 1991 (tot 1996) benut. Zo ontstaat toch een meer dynamisch beeld van de recente Belgische ruimtelijke ontwikkeling.

De atlas is opgebouwd uit 16 hoofdstukken, die elk een verschillend aspect van de Belgische ruimtelijke structuur belichten. Zo wordt aandacht geschonken aan de landschappelijke structuur, de bevolkingsspreiding en -ontwikkeling, de kenmerken van huishoudens, vreemdelingen, het onderwijs, het wonen, het werken, forensisme en het welvaartspatroon.

Opvallende afwezig in dit rijtje is taal. De dissertatie van Martijn Roessingh (1996, pagina 151 e.v.) leerde mij dat de volkstellingen sinds 1947 geen vragen meer over deze netelige kwestie bevatten. De uitkomsten van de volkstelling van 1947 waren zo controversieel op dit punt, dat nadien daarvan afgezien is. Ook gegevens over godsdienst ontbreken, wat voor de Nederlandse lezer en raadpleger van de Nederlandse volkstellingen toch even wennen is. België is uiteraard op

dit punt niet zo interessant als Nederland, maar er komen toch kleine concentraties protestanten, joden en in toenemende mate islamitieten voor, die een Belgische godsdienstkaart interessant zouden kunnen maken. Verder ontbreken politieke gegevens. Het is begrijpelijk dat in volkstellingen niet naar stemgedrag of politieke voorkeur gevraagd wordt. Dat gebeurt immers regelmatig bij verkiezingen. Anderzijds hadden een paar electorale kaartjes in deze atlas niet misstaan.

Relatief veel aandacht krijgen demografische kenmerken: diverse vruchtbaarheidsindicatoren, sterfecijfers, migratiegegevens, leeftijdsopbouw, huishoudsamenstelling. Bestudering van veel van deze en andere (bijvoorbeeld economische) ruimtelijke patronen leert dat de taalgrens niet alleen taalgemeenschappen van elkaar scheidt, maar ook verschillende sociaal-economische en culturele delen van België. Dat is uiteraard geen volstrekt nieuw gezichtspunt, maar zelden wordt dat zo helder in beeld gebracht als in deze atlas. De mogelijkheden van de moderne digitale cartografie dragen daar zeker toe bij. Het is verder nauwelijks doenlijk inhoudelijk op de kaarten in te gaan. Iedere kaart kent zijn eigen bijzonderheden en soms zelfs verrassingen.

Het nadeel van deze atlas is in zekere zin dat hij veel meer vragen oproept dan beantwoord kunnen worden in de betrekkelijk summiere toelichtingen. Maar daar zijn – naar ik aanneem – de censusmonografieën bij uitstek geschikt voor. Het is vooral een naslagwerk geworden, dat een eerste oriëntatie kan bieden aan geïnteresseerden (onderzoekers, beleidmakers) in de Belgische samenleving in zijn ruimtelijke differentiaties. Bij mij persoonlijk riep dit boek vooral heimwee op naar de tijd dat in Nederland nog volkstellingen gehouden werden.

Hans Knippenberg

Literatuur

Roessingh, M.A. (1996), [*Ethnonationalism and political systems in Europe. A state of tension*]. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Alberts, J. F., *The professionalized patient*.

Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen, 1998, 169pp.

In de West-Europese landen en Noord-Amerika wordt 9 à 10% van het nationaal inkomen besteed aan gezondheidszorg. Dit komt neer op ruim 2000 dollar per hoofd van de bevolking.. Zowel in absolute bedragen als in percentage van het nationaal inkomen is dat meer dan waar ook ter wereld. In Latijns-Amerika wordt per hoofd van de bevolking minder dan 10% van het bedrag van de westerse landen aan gezondheidszorg uitgegeven. Als percentage van het nationaal inkomen zijn de verschillen kleiner, maar nog altijd aanzienlijk. In Latijns-Amerikaanse landen wordt gemiddeld ongeveer 4% van het nationaal inkomen aan de gezondheidszorg besteed (cijfers ontleend aan het World Development Report van de Verenigde Naties uit 1992).

Een klein stukje Latijns-Amerika is onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden. In haar proefschrift *The professionalized patient* poogt Tineke Alberts inzicht te krijgen in ongelijkheid in de toegankelijkheid van zorg op een van de eilanden van de Nederlandse Antillen, Curaçao. Zij doet dat onder andere door het gebruik van medische voorzieningen op Curaçao te vergelijken met die in Nederland. Helaas worden in het proefschrift geen vergelijking gemaakt van de welvaartsniveaus in Nederland en Curaçao. In elk geval ligt het inkomen per hoofd van de bevolking op Curaçao lager dan in Nederland.

Het is dan ook opvallend dat er over het algemeen geen grote verschillen zijn in het gebruik van medische voorzieningen tussen beide delen van het Koninkrijk. De incidentie en de omvang van het gebruik van huisartsen, specialisten en ziekenhuizen is zelfs vrijwel gelijk. Kennelijk is Curaçao in dit opzicht meer een deel van Nederland dan van Latijns-Amerika.

Wel ligt het gebruik van tandartsen en fysiotherapeuten op Curaçao aanmerkelijk lager dan in Nederland. Het verschil in fysiotherapie wordt door Alberts toegeschreven aan het feit dat er pas sinds enkele jaren fysiotherapeuten gevestigd zijn op Curaçao. Dit is een interessante bevinding en suggereert dat het gebruik van fysiotherapie sterk wordt bepaald door het 'supplier induced demand' effect. Dat wil zeggen, de vraag naar fysiotherapie wordt vooral bepaald door het aanbod ervan.

In de meeste hoofdstukken van deze dissertatie wordt verwezen naar het concept van *protoprofessionalisering*. Dit blijkt een term te zijn die door De Swaan is geïntroduceerd en verwijst naar de mate van overeenstemming tussen de lekencultuur en de cultuur van een professie (in dit geval de medische professie). Protoprofessionalisering is het proces waarbij professionele kennis en inzichten doordringen in de lekencultuur. In het empirische onderzoek wordt vervolgens onderzocht of mensen die via het werk of de sociale kringen waarin ze verkeren veel contacten met de medische professie hebben, minder zorgbehoefte hebben en een betere gezondheidstoestand. Dit blijkt het geval te zijn. In het volgende hoofdstuk van het proefschrift blijkt echter dat protoprofessionalisering de kans verhoogt op consultatie van een specialist of fysiotherapeut. Dit lijkt in tegenpraak met de eerdere bevinding dat protoprofessionalisering leidt tot minder zorgbehoefte. Op deze tegenstrijdigheid wordt verder niet ingegaan. Wel blijkt protoprofessionalisering geen

invloed te hebben op het huisartsbezoek. Protoprofessionalisering is een duur woord voor een enigszins vaag begrip. Als het wordt uitgelegd als 'de nabijheid van medici bepaalt gebruik gezondheidszorg', dan is het concept van protoprofessionalisering eigenlijk hetzelfde als 'supplier induced demand'.

Tot slot wordt in het proefschrift ingegaan op sociaal-economische gezondheidsverschillen. Hierbij wordt vooral gekeken naar de samenhang tussen verschillen in opleidingsniveau en het gebruik van medische voorzieningen. Uit de empirische analyses blijkt dat er sprake is van sociaal-economische gezondheidsverschillen. Een vergelijking van verschillende onderzoeksresultaten leert dat de verdeling van gezondheidszorg op Curaçao minder rechtvaardig is dan in Nederland en Finland.

Wim Groot

Henkens, K. *Older workers in transition. Studies on the early retirement decision in the Netherlands.*

Dissertatie Universiteit Utrecht, 1998, 149 pp.
ISBN 90-70990-72-5.

Waarom besluiten sommige oudere werknemers vroege te stoppen met werken, en andere niet? Ziedaar de heldere probleemstelling van de aan het NIDI verbonden socioloog Henkens. In zijn proefschrift – een bundeling van artikelen waarop hij bij Siegers en Tazelaar promoveerde – rapporteert hij over een uitvoerige dataverzameling onder 1000 oudere rijksambtenaren en 1000 oudere werknemers en hun partners bij Unilever, Heineken en KBB, gevolgd door een eveneens schriftelijke enquête onder een kleine 300 perso-

neelsmanagers van Unilever naar hun opvattingen over vervroegd stoppen.

De auteur buigt zich over het samenspel van economische, sociologische en sociaal-psychologische factoren die een individuele beslissing – die overigens in belangrijke mate een gezamenlijke beslissing van partners blijkt te zijn – beïnvloeden. Van de structurele factoren blijkt het financiële aspect nauwelijks van belang te zijn, dit in tegenstelling tot resultaten van Amerikaans onderzoek. Dit was ook alleszins te verwachten, gezien de genereuze Nederlandse regelingen die de netto inkomensachteruitgang tot 10 of 15 procent beperken. De invloed van de gezondheid, en van verwachtingen over de negatieve invloed van het werken of de werkomgeving op de gezondheid, is groter. Wat hier opvalt is dat werknemers er kennelijk voetstoots van uitgaan dat van een VUT-situatie géén negatieve invloeden op de gezondheid zullen uitgaan. Ook de sociale relaties met collega's, en de eigenwaarde die men aan het werk ontleent, blijken in enige mate de intentie tot het vervroegd uittreden te kunnen voorspellen.

Henkens besteedt een apart hoofdstuk aan de relatie tussen intentie en gedrag. Hij heeft hier kostbaar empirisch materiaal verzameld door een deel van zijn respondenten na drie jaar opnieuw te benaderen om te zien of zij overeenkomstig hun eerder uitgesproken intentie hebben gehandeld. Voor 4 op de 5 respondenten is dit het geval; de overgrote meerderheid gaat de facto met de VUT. Vrijwel ieder die dit eerder van plan was, alsmede een deel van hen die het nog niet wisten of die zeiden niet met de VUT te willen. Voor beleidsinstanties is die intentie overigens van weinig belang (PGS): aangezien meer dan 80 procent uiteindelijk vervroegd vertrekt kan de overheid er het beste van uitgaan dat iedereen van de VUT-regeling gebruikt maakt; men maakt dan in minder dan 1 op de 5 gevallen een fout.

Als men naast de structurele factoren ook alle door de potentiële VUT'ter verwachte gevolgen (en de waarderingen daarvan) van vervroegde uittreding als voorspellers meeneemt, wordt de intentie om uit te treden voor 43 procent verklaard; voegt men de verwachtingen en ondersteuning van de partner toe, dan stijgt dit tot 49 procent. Althans voor de respondenten uit het bedrijfsleven; voor de rijksambtenaren is een logitanalyse gedaan die tot een veel lagere verklaarde variantie leidt (pseudo- R^2 van 24 procent); dit verschil wordt door de onderzoeker niet geproblematiseerd. Het eerstgenoemde percentage is in overeenstemming met de gemiddelde voorspellingscapaciteit via het Ajzen-Fishbein model voor intenties (46 procent) ¹.

Dar neemt niet weg dat het hier een zeer leesbaar en nuttig boek over een actuele materie betreft. Het past in een traditie die via Lindenberg bij voornamelijk Tazelaar is uitgemond, en die eerder zijn neerslag vond in Sprengers (door mij besproken in *Mens en Maatschappij*, 1993, 68, 196-197).

Henkens' dissertatie bevat geen overbodige uitweidingen of zijpaden. De auteur gaat recht op zijn doel af, maar is soms wel eens erg kort door de bocht. Zo had ik, behalve over zijn redenen om zoveel aandacht te besteden aan de wetenschappelijk niet zo interessante intentie ³, graag wat meer gelezen over de 'structurele' en 'individuele' indicatoren van de onafhankelijke variabelen, en blijft de indexconstructie bij sommige variabelen onderbelicht. Zo is, wat die indicatoren betreft, gevraagd naar bijvoorbeeld de algemene gezondheidstoestand als onderdeel van de structurele bepalende variabelen, en naar de verwachte gevolgen van de VUT voor de gezondheid als 'individuele' variabele. Die twee correleren 0,43; maar wat mij betreft komt het alleen op de laatste aan.

Het is een van die boeken waarbij ik denk: prach-

tig, goed, disciplinair uitgevoerd, onderzoek. Maar zou het inzicht van de auteur (en van diens lezers!) niet enorm gebaat kunnen zijn bij een aanvulling met andere databronnen (herhaalde gesprekken met enkele oudere werknemers en hun partners; dagboeken)? Met name het op het spoor komen van de beslissing zelf (de omstandigheden op het tijdstip; wie of wat gaf de doorslag; was het een langzaam toegroeien naar die beslissing, of waren er perioden waarin nu eens de ene, dan weer de andere kant overwoog) zou licht kunnen werpen op een 'levensovergang' die nu maar heel partieel onthuld wordt.

Nog een enkele opmerking wil ik kwijt. Waarom menen promovendi en hun promotoren toch dat als een dissertatie (grotendeels) bestaat uit eerder gepubliceerde artikelen, er ten behoeve van de uiteindelijke dissertatie geen tittel of jota aan een oorspronkelijk artikel gewijzigd mag worden? In een geval als dit leidt dat tot het enkele malen herhalen van dezelfde inleiding over het onderzoek waarop het artikel gebaseerd is. Maar bij andere dissertaties heb ik meegemaakt dat aperte fouten, onduidelijkheden of onvolledigheden in artikelen nog eens herhaald worden in het proefschrift. Er is toch niets tegen om eerder geplaatste artikelen *te bewerken* ten behoeve van een later boek?

P.G. Swanborn

1. Van den Putte, B. (1993). *On the theory of reasoned action*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.
2. Swanborn, P.G. (1996). Het Fishbein/Ajzen model in de kritiek. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 51, 35-43.

Visser, J. & A. Hemelrijck, 'A Dutch Miracle'. *Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*

Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997, 206 pp. ISBN 90 5356 271 0

Bij wie ook maar een beetje thuis is in de geschiedenis van het Nederlandse naoorlogse sociaal-economische beleid moet de overweldigende buitenlandse belangstelling voor ons zogenaamde poldermodel wel een 'déjà vu'-gevoel opwekken. De ongekend intensieve samenwerking van overheid, werkgevers- en werknemersorganisaties in de periode 1945-1960 leidde immers toen net als thans tot grote buitenlandse interesse, verbazing en bewondering. Een resultaat van die belangstelling was onder meer dat het standaardwerk over die periode nog steeds dat van de Amerikaan John P. Windmuller is: *Labor Relations in the Netherlands* (1969).

Aan de gecentraliseerde en harmonieuze arbeidsverhoudingen van na de oorlog kwam in de jaren zestig en zeventig betrekkelijk abrupt een einde. Deze latere jaren werden toentertijd en ook nog in het midden van de jaren tachtig in de vakliteratuur aangeduid als de 'overgangsjaren van de Nederlandse arbeidsverhoudingen' die 'een coalitiemodel in wording' zouden laten zien (Peper), als een periode die 'breukvlakken in het arbeidsbestel' aan het licht had gebracht (Ter Hoeven), als een periode van 'kantelende posities' die typerend zouden zijn voor 'arbeidsverhoudingen in een keertijd' (Reynaerts). Met het Accoord van Wassenaar in 1982 kwam er een einde aan deze woelige overgangsjaren. Het resultaat was echter niet het uitkristalliseren van een nieuw, 'genormaliseerd', dat wil zeggen vanuit internationaal perspectief gezien gebruikelijk stelsel van arbeidsverhoudingen, maar veeleer een terugkeer naar de

betrekkelijk harmonieuze en gecentraliseerde arbeidsverhoudingen van onmiddellijk na de oorlog. Het corporatistische overlegmodel was weer terug van weggeweest. Zo succesvol als het was in de periode 1945-1960, zo succesvol zou het – volgens oppervlakkige buitenlandse waarneming – ook gebleken zijn in de periode 1982-nu. Vandaar de opnieuw opgewekte buitenlandse bewondering en nieuwsgierigheid.

Nu is er in de literatuur al langere tijd sprake van een discussie over de vraag of de geleide loonpolitiek van vlak na de oorlog wel zo succesvol is geweest en over de vraag of de arbeidsverhoudingen van de jaren zestig en zeventig wel zo sterk gekenmerkt werden door vrije en gedecentraliseerde arbeidsonderhandelingen als soms wordt voorgesteld. Aan die op ‘debunking’ gerichte literatuur hebben Visser en Hemelrijck met dit boek – voor buitenlands gebruik – een nuchtere en ten dele ontnuchterende beschrijving en analyse van de al dan niet vermeende verdiensten van het Nederlandse ‘poldermodel’ toegevoegd. Zij behandelen daarin niet alleen de ontwikkelingen binnen het Nederlandse systeem van arbeidsverhoudingen, maar betrekken ook de versoering van de Nederlandse verzorgingsstaat in hun beschouwingen. Terecht behandelen zij beide sectoren als communicerende vaten.

Het Nederlandse ‘wonder’ is in hun ogen een ten dele op *virtú* en ten dele op *fortuna* (vide Machiavelli) gebaseerde positieve-somoplossing voor de problematiek van een aan modernisering toezijn-de Nederlandse verzorgingsstaat. Het ‘wonder’ bestaat in hun opvatting vooral uit het grote aantal arbeidsplaatsen dat – zeker in vergelijking met de andere landen binnen de Europese Unie – in de afgelopen 15 jaar is gecreëerd, uit het grote aantal deeltijdbanen dat vooral de deelname van vrouwen aan het betaalde arbeidsproces heeft gestimuleerd en uit de succesvolle hervorming van het stelsel van sociale verzekeringen en voor-

zoningen. Deze verworvenheden zijn weliswaar ten dele het product van een arbeidsvoorwaardenbeleid dat op loonmatiging was en is gericht, van een op werkschepping gericht arbeidsmarktbeleid, van een geleidelijke sanering van onbetaalbaar en onbestuurbaar geworden verzorgingsarrangementen. Maar deze verworvenheden zijn ten dele ook het product van een betrekkelijk toevallige samenloop van gunstige omstandigheden. Het Nederlandse ‘poldermodel’ kan huns inziens niet als voorbeeld dienen voor andere landen, omdat het nu eenmaal geen model is in de zin van het Zweedse model dat door veel deskundigen in de jaren zeventig als navolgenswaardig voorbeeld aan andere landen werd voorgehouden. Het ‘poldermodel’ ontbeert namelijk institutionele en ideologische consistentie en uniformiteit. Het gevoerde beleid droeg een sterk incrementeel karakter en was nogal eens pragmatisch getint en op de korte termijn georiënteerd, simpelweg omdat het veelal gericht was op het zo snel en zo goed mogelijk oplossen van crisisachtige verschijnselen.

Het is goed dat de uitgever heeft besloten – na het gunstige onthaal van dit boek – voor binnenlands gebruik ook een Nederlandstalige bewerking te laten verschijnen. Niet alleen maken de schrijvers namelijk zorgvuldig de balans op van de verworvenheden van het ‘poldermodel’, maar ze waarschuwen ook terecht tegen gemakzuchtige zelfvoldaanheid en laten tevens de schaduwzijden van het ‘wonder’ zien. Omdat de kansen snel kunnen keren en men snel in oude fouten vervalt, is het verstandig lering te trekken uit de lessen van het recente verleden. Dit boek biedt daartoe een uitgelezen kans. Aanbevolen dus.

Wil Arts

Goor, A.-G. van de, *Effects of regulation on disability duration.*

Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. Handelsuitgave: Thesis Publishers Amsterdam, 1997, 317 pp. ISBN 90 170 419 4

Ondanks stelselherzieningen en kortingsmaatregelen is het beroep op de arbeidsongeschiktheidsregelingen in Nederland nog steeds erg hoog. Op elke acht werknemers telt Nederland één WAO-er. De verschillen met het buitenland zijn weliswaar kleiner geworden maar nog altijd is het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen in Nederland 2,5 maal hoger dan bijvoorbeeld in Duitsland. De oorzaken van WAO-toetreding zijn in de afgelopen jaren meermalen onderwerp geweest van uitvoerig gedragswetenschappelijk onderzoek. Over de achtergronden van WAO-beëindigingen is daarentegen veel minder bekend, zodat alleen al om deze reden het proefschrift van Anne-Geerte van de Goor een welkome aanvulling is op de bestaande literatuur. De reïntegratie van WAO-ers is immers ondanks alle mooie voornemens nog steeds het stiefkind van het Nederlandse arbeidsongeschiktheidsbeleid. Illustratief voor de lage prioriteit van reïntegratie zijn de uitgaven voor voorzieningen 'tot behoud, herstel of ter bevordering van de arbeidsgeschiktheid'. Volgens het LISV bedroegen deze in 1996 36 miljoen gulden, omgerekend 59 gulden per WAO-er. Hoe schril dit cijfer contrasteert met de beleden prioriteiten mag blijken uit het feit dergelijke uitgaven in Duitsland, waar men serieus werk maakt van reïntegratie, 70 keer zo hoog liggen.

Het boek gaat over de factoren die bepalend zijn voor de duur van een WAO-uitkering en de invloed die de regelgeving daarop heeft. Het empirische onderzoek bestaat uit drie delen. Het eerste deel is gericht op de kans op werkhervat-

ting in de eerste maanden na WAO-toetreding. In het tweede deel worden de beslissingen van de keuringsartsen en de arbeidsdeskundigen bij de vaststelling van uitkeringsrechten geanalyseerd. Het derde deel behelst een empirische analyse van de determinanten van de duur van WAO-periode.

Voor de analyse van de werkhervattingskans en de duur van de WAO-periode gebruikt Van de Goor twee steekproeven van WAO-toetreders: een uit 1985 en een uit 1987. De respondenten zijn enkele maanden na hun WAO-toetreding geïnterviewd en vervolgens gedurende een periode van zes jaar 'administratief gevolgd', hetgeen betekent dat is bijgehouden of de WAO-uitkering is stopgezet en zo ja, wanneer en om welke reden (overlijden, pensionering of herstel van verdien-capaciteit). Het gezamenlijke effect van de invoering van de Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers in 1986 en de WAO-stelselherziening van 1987 (afschaffing van de verdisconting van het werkloosheidsrisico bij de bepaling van de mate van arbeidsongeschiktheid) wordt onderzocht door de onderlinge vergelijking van de cohorten WAO-toetreders uit het 1985 en 1987. De resultaten bevestigen grotendeels de uitkomsten van eerder empirisch onderzoek. Nieuw is de uitkomst met betrekking tot de effecten van de WAGW en de stelselherziening 1987. Deze wetwijzigingen blijken een licht positief te hebben gehad op de beslissing om actief naar werk te zoeken. Echter op de kans dat de werkzoekende WAO-toetreders binnen een half jaar al werk vinden, hebben de regelwijzigingen geen effect. Evenmin hebben de wijzigingen invloed op kans dat een WAO-uitkering wordt beëindigd vanwege herstel van de verdien capaciteit.

De discrepanties die Van de Goor constateert tussen de uitkomsten van de analyse van de werkhervattingskansen en die van de determinanten

van de duur van de WAO-periode zijn mijns inziens gevolg van het feit dat werkhervatting niet gelijkgesteld kan worden aan beëindiging van de WAO-periode vanwege herstel. Uit de gepresenteerde data valt bijvoorbeeld af te leiden dat 31% van de toetreders uit het cohort-1987 een half jaar na WAO-toetreding aan het werk is, terwijl het aantal beëindigingen vanwege herstel een jaar na toetreding slechts 11% bedraagt. Voor een goed begrip van de factoren die bepalend zijn voor het verloop van een WAO-periode, en de invloed daarop van mogelijke reïntegratieinstrumenten, zou idealiter met ten minste vier verschillende toestanden rekening moeten worden gehouden: behoud van de WAO-uitkering zonder en met werkhervatting en beëindiging van de WAO-uitkering vanwege herstel zonder en met werkhervatting.

In 1993 zijn de WAO-regels opnieuw ingrijpend gewijzigd: sinds augustus van dat jaar kunnen functionele beperkingen slechts dan leiden tot een WAO-uitkering als zij *objectief aantoonbaar* voortvloeien uit ziekte of gebrek en wordt de resterende verdien capaciteit bepaald door toepassing van een veel ruimere definitie van het begrip 'passende arbeid'. Om de effecten van deze zogenoemde TBA-maatregelen te analyseren heeft de onderzoeker 4500 casus (WAO-claims) gefingeerd. Een steekproef van 232 keuringsartsen en 242 arbeidsdeskundigen is vervolgens gevraagd de casus te beoordelen met toepassing van de oude en de nieuwe regels. Met de nieuwe criteria blijkt de arts minder vaak tot de aanwezigheid van een causaal verband tussen functionele beperkingen en ziekte of gebrek te besluiten en eveneens minder vaak tot het oordeel dat betrokkene niet tot werken in staat is. Een interessante conclusie is voorts dat de artsen ten aanzien van de causaliteit strenger blijken te oordelen naarmate zij meer curatieve ervaring hebben. Ook de manier waarop de uitvoeringsorganen werken

heeft invloed: sturing op inhoud en kwaliteit van de keuringen resulteert in minder WAO-toekenningen dan sturing op het aantal afgewikkelde dossiers. Op de beslissingen van de arbeidsdeskundige, wiens taak het is te bepalen wat een cliënt (theoretisch) nog zou kunnen verdienen, hebben de TBA-maatregelen soortgelijke effecten. Het is echter opmerkelijk dat de arbeidsdeskundigen, in tegenstelling tot hun medische collega's, wél rekening houden met hun persoonlijke visie op de WAO-problematiek: degenen die vinden dat de maatschappelijke kosten moeten worden beperkt, zijn strenger en zij die vinden dat de samenleving voor adequate uitkeringen moet zorgen, zijn minder streng.

Van de Goor heeft een veelomvattend proefschrift afgeleverd over factoren die de duur van een WAO-uitkering bepalen. Ondanks de uitvoerige en adequate theoretische beschouwing die aan het empirische deel voorafgaat, is de relatie tussen theorie en empirische toetsing niet overal even sterk. De operationalisering van het bij werkhervatting te verwachten inkomen bijvoorbeeld, is mijns inziens ongelukkig. Bijzonder interessant daarentegen zijn de analyses van de beslissingen van de keuringsartsen en arbeidsdeskundigen en de invloed die de TBA-maatregelen daarop hebben. De aanbeveling van de auteur om (meer) onderzoek te doen naar de effectiviteit van reïntegratie-instrumenten verdient mijns inziens brede ondersteuning.

Leo Aarts

Beukenholdt-ter Mors, M.A., *Barrières voor meisjesonderwijs. Besluitvorming ten aanzien van voortgezet onderwijs aan meisjes in Den Haag en Rotterdam van 1850 tot 1920*

Dissertatie Erasmusuniversiteit Rotterdam. Handelseditie: Uitgeverij Eburon, 1998, 227 pp. ISBN 90-5166-635-7

Meisjesonderwijs koppelen aan barrières, dat is aan het einde van de 20ste eeuw bijna een anomalie geworden. De afgelopen decennia lijken Nederlandse meisjes in het onderwijs helemaal geen weerstanden meer te ondervinden. Ze zijn bij de meeste opleidingen – met uitzondering van de technische – evenredig vertegenwoordigd en hun resultaten zijn over de hele linie beter dan die van jongens (Sociaal en Cultureel Rapport 1998). Bij het begin van de eeuw zag de pedagogische provincie er voor meisjes totaal anders uit. Als zij na het lager onderwijs al doorleerden, dan deden ze dat vooral op speciale meisjesscholen voor middelbaar- of beroepsonderwijs – respectievelijk de mms en de industrie- of huishoudschool. De toegang tot opleidingen die oorspronkelijk alleen voor jongens bestemd waren – hbs, gymnasium, universiteit – werd hen inmiddels niet meer ontzegd, maar zowel ideologische als organisatorische barrières beletten veel meisjes eraan deel te nemen.

De afgelopen decennia zijn die historische ontwikkelingen aardig in kaart gebracht. Naast artikelen en een overzichtswerk (M. Van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel*, 1990) verschenen ook enkele monografieën die een specifieke onderwijsvorm onder de loupe nemen, zoals het middelbaar onderwijs (M. Pouwelse, *Haar verstand dienstbaar aan het hart*, 1993) en de universiteit (M. Bosch, *Het geslacht van de wetenschap*,

1994; I. de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap*, 1998). Wat voegt het proefschrift van Beukenholdt-ter Mors aan de bestaande historiografie toe?

Om te beginnen behandelt zij ook schooltypes die tot nu toe wat stiefmoederlijk bedeed zijn, namelijk het lager beroepsonderwijs voor meisjes en de scholen voor uitgebreid lager onderwijs (ulo). Vooral het hoofdstuk over het ulo – nog steeds een blinde vlek in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis, en bepaald niet alleen waar het de meisjesleerlingen betreft – levert interessante nieuwe gegevens op. Zo blijkt er bijvoorbeeld uit dat de bezwaren tegen co-educatie in de puberleef tijd standsgebonden waren. Haagse jongens en meisjes uit de kleine middenstand konden rustig samen naar de ulo, terwijl dat voor hun leeftijdsgenoten uit hogere milieus ongepast heette. In de tweede plaats nuanceert het boek het bestaande, vooral op landelijke ontwikkelingen gebaseerde beeld omdat het zich uitsluitend richt op de gang van zaken in twee grote Zuid-Hollandse steden en die met elkaar vergelijkt. De gemeentelijke autonomie blijkt tot tamelijk grote regionale verschillen te hebben geleid. Rotterdamse meisjes waren in het algemeen veel beter uit dan hun Haagse seksegenoten. Speciale meisjesscholen kwamen er eerder tot stand en ook de besluitvorming verliep sneller en soepeler. Bovendien kregen zij er eerder toegang tot de jongensscholen voor voortgezet onderwijs.

Ten slotte hanteert de bestuurskundige Beukenholdt-ter Mors een perspectief van waaruit het fenomeen meisjesonderwijs nog niet eerder is bekeken, namelijk dat van de gemeentelijke politieke besluitvorming. Haar centrale vraag is, welke maatschappelijke determinanten de totstandkoming van gemeentelijk beleid hebben beïnvloed. De antwoorden ontleent ze aan een analyse van de verslagen van B&W en de Handelingen van de beide gemeenteraden, aan de hand

van een politicologisch model. Daaruit komt ze tot de – niet verrassende – conclusie dat de besluitvorming in positieve zin vooral is beïnvloed door de modernisering, waardoor de behoefte aan betere scholing toenam.

Historiografisch is het boek van Beukenholdt-Ter Mors dus waardevol. Op de inhoud daarentegen valt wel het een en ander af te dingen. Ten eerste pakt haar onderzoeksopzet in de praktijk slecht uit. Dat komt doordat ze voor een model heeft gekozen dat niet aansluit bij de vraagstelling. Terwijl de vraagstelling gericht is op het vinden van maatschappelijke determinanten, is het model erop gemaakt om fasen in het beleidsproces en barrières te analyseren. Als gevolg van die verkeerde keuze gaan vraagstelling en model in het boek elk een eigen leven leiden. De beleidsdiscussies worden geanalyseerd aan de hand van het model, de determinanten verdwijnen intussen achter de coulissen en komen pas in het concluderende hoofdstuk opnieuw aan de orde. Maar dan is de lezer het spoor inmiddels allang bijster.

Een tweede bezwaar is dat de auteur geen specifiek genderperspectief hanteert. Het boek staat weliswaar bol van de misogynie uitlatingen door Haagse en Rotterdamse autoriteiten, maar die zijn na enkele decennia vrouwengeschiedenis bepaald geen nieuws meer. Beukenholdt-Ter Mors had verder moeten gaan dan dat, zich bijvoorbeeld bij alle determinanten moeten afvragen in hoeverre betekenissen van gender erin meespeelden. Het ontbreken van zo'n genderlens reduceert de inhoud van het boek al met al tot 'meer van hetzelfde'.

Mineke van Essen

Shavit, Y. & Müller, W. (Eds.),
From School to Work. A comparative study of educational qualifications and occupational destinations.

Oxford: Clarendon Press, 1998, 550 pp.
ISBN 0-19-829322-4

Onderwijs heeft een grote invloed op de maatschappelijke posities die iemand kan bereiken. Hoe groot die invloed precies is, hoe deze werkt en met name wat voor veranderingen daar in de loop der tijd in zijn opgetreden is echter, ondanks de omvangrijke traditie en het grote aantal studies, nog lang niet duidelijk. Hetzelfde geldt voor mogelijke verschillen tussen landen als gevolg van verschillen in onderwijssysteem. Het boek van Shavit en Müller is een ambitieuze poging om door omvangrijk vergelijkend onderzoek meer helderheid te brengen in deze vragen. In vijftien hoofdstukken worden maar liefst 13 hoog geïndustrialiseerde landen op vergelijkbare wijze besproken. In een inleidend hoofdstuk geven de redacteurs van deze bundel een overkoepelend overzicht en trekken een aantal vergelijkende conclusies.

Het boek geeft een aantal fascinerende beschrijvingen van de effecten van onderwijssystemen in de verschillende landen op het beroepsprestige en klassepositie van de eerste baan, alsmede op de kans op een betaalde baan dan wel werkloosheid. Effecten van onderwijs worden vergeleken met effecten van sociale afkomst en in sommige landen met die van etniciteit. Daarenboven kan als een vernieuwing ten opzichte van veel stratificatieonderzoek worden verwelkomd dat expliciet aandacht wordt geschonken aan de verschillen tussen algemeen en beroepsonderwijs. Juist op dit punt zijn de verschillen tussen landen sterk. Beroepsonderwijs blijkt in het algemeen een line-

air patroon (hoe meer onderwijs hoe beter) te doorbreken: enerzijds door het verbeteren van mogelijkheden, anderzijds echter treedt ook een drempelfenomeen op, met name doordat het volgen van beroepsopleiding veelal de mogelijkheid uitsluit tot het volgen van een academisch traject, dat toegang geeft tot de hoogste klassen.

In het inleidend hoofdstuk geven de redacteuren een vergelijkend overzicht, gegroepeerd rond enkele hypothesen. Zoals te verwachten zijn de sterkste effecten te vinden aan de onderkant en de bovenkant van de maatschappelijke ladder. Het bezit van een kwalificatie boven het absolute minimumniveau helpt sterk bij het vermijden van ongeschoolde arbeid. Een academisch diploma draagt sterk bij aan het krijgen van toegang tot de hoogste klasse.

De hypothese dat de standaardisatie van het onderwijssysteem een versterkend effect heeft op de relatie tussen behaalde kwalificaties, beroepsstatus en klassepositie wordt niet bevestigd. Dit komt waarschijnlijk omdat er binnen de onderzochte landen eigenlijk geen niet-gestandaardiseerde systemen bestaan, terwijl voor wel degelijk bestaande verschillen binnen het systeem vaak te weinig betrouwbare of vergelijkbare gegevens voorhanden zijn om deze te meten. Zo spelen in Japan en de Verenigde Staten verschillen tussen scholen wat betreft hun status of de mate van verbondenheid met grote bedrijven een belangrijke rol. In de hoofdstukken over Israël, de Verenigde Staten, Australië en Zwitserland wordt ook gerefereerd aan de duidelijke invloed van etnische verschillen.

Een tweede hypothese, dat de stratificatie van het onderwijssystemen het plaatsen van mensen op een gedifferentieerde prestigeladder versterkt en de toegang tot de beste plaatsen reguleert, wordt deels bevestigd, waarbij echter het aanwezig zijn van een beroepsspecifiek deel binnen het onderwijssysteem een positieve invloed blijkt te hebben

op toegang tot de geschoolde deel van de arbeidersklasse, vergeleken met het ongeschoolde deel. De derde hypothese, dat er een sterke samenhang is tussen de mate van beroepsmatige specificiteit en de kans om in de geschoolde 'blauwe boorden klasse' terecht te komen, wordt dan ook bevestigd, mede doordat er ook een relatie is tussen de aanwezigheid van een dergelijk onderwijssysteem en een maatschappelijk meer expliciete scheiding tussen geschoolde en ongeschoolde segmenten van de arbeidersklasse. Dit is voor een land als Duitsland nauwelijks verrassend. Maar ook in de Verenigde Staten komt een sterk positief effect van beroepsgerichte onderwijsvormen (het twee jaar durende college) naar voren, dat ingaat tegen de nog sterk overheersende academische oriëntatie van het onderwijssysteem aldaar. Wat betreft Nederland valt op dat beroepsopleiding, hoewel het sterk geïnstitutionaliseerd is, toch minder effecten oplevert. Jammer is dat de auteurs (De Graaf en Ultee) geen woord wijden aan de ontwikkelingen sinds de dataverzameling in het midden van de tachtiger jaren. Juist deelname en positionering van het beroepsopleiding zijn in de jaren daarna immers sterk veranderd.

De hypothese dat de effecten van onderwijskwalificaties afnemen naarmate de proportie van een cohort die hoger onderwijs volgt toeneemt wordt bevestigd. Wel is er verschil tussen landen waar meer onderwijs altijd betere kansen biedt en landen waar hoger onderwijs met name de kansen om in een middenpositie terecht te komen niet versterkt of zelfs verzwakt. Dit zijn vooral de landen met een duidelijk systeem voor beroepsopleiding.

Het betreft al met al een zeer informatief boek. Bij de samenstelling van de auteursgroep is geprobeerd de analyses voor de landen langs hetzelfde stramien op te zetten, teneinde vergelijking mogelijk te maken. Dat is, gegeven het feit dat gewerkt moest worden met bestaande databe-

standen, natuurlijk niet helemaal gelukt, maar men komt een heel eind. Verwarrend is wel, dat de hoofdstukken verschillen in de mate waarin ze zijn afgestemd op het centrale project. Zo wordt het Nederlandse hoofdstuk nodeloos gecompliceerd doordat de auteurs een eigen methodologische vraagstelling centraal stellen, namelijk of een meting langs twee continue variabelen (statuspositie en opleidingsduur) slechter is dan een met discrete, categoriale variabelen (ja dus).

Het is voor stratificatieonderzoek onvermijdelijk dat men werkt met data die betrekking hebben op de onderwijsuitstroom van enige tijd geleden. Stilzweigend wordt er in conclusies vaak geëxtrapolerd naar de actuele situatie. Het boek laat overtuigend zien dat beroepsonderwijs in meer of mindere mate een breuk vormt met een vaak verondersteld verband tussen onderwijs en maatschappelijke status. Juist op dat terrein doen zich in de meeste onderzochte landen de laatste vijftien jaar krachtige ontwikkelingen voor, zowel wat betreft deelname, systeemverandering als inhoudelijke vernieuwing. Het had dan ook niet misstaan als in het vergelijkend hoofdstuk en in de conclusies van de afzonderlijke hoofdstukken wat meer was ingegaan op de mogelijke betekenis van verschillen tussen de periodes die door de data worden gedekt, die in de verschillende hoofdstukken uiteenlopen van de zeventiger tot begin negentiger jaren, en op de (mogelijke) consequenties van actuele ontwikkelingen.

Jeroen Onstenk

Wolbers, M. H. J., *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt: een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland.*

Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1998, 153 pp.

De vader van Herman *Op Hoop van Zegen* Heijermans was journalist bij de Nieuwe Rotterdamsche Courant. Heijermans' vader had weinig of geen formele opleiding gehad. Herman Heijermans zelf had de hbs doorlopen en is lange tijd ook journalist geweest. Tegenwoordig hebben vrijwel alle journalisten een hbo- of academische opleiding achter de rug. Zonder ten minste een hbo-opleiding is het tegenwoordig vrijwel onmogelijk om een baan als journalist te krijgen. Dit voorbeeld van de verandering van het opleidingsniveau van journalisten illustreert de centrale these in het proefschrift van Maarten Wolbers. Niet alleen is het gemiddelde opleidingsniveau van de beroepsbevolking gestegen, personen met eenzelfde functie komen tegenwoordig in lagere functies terecht dan vroeger. In de ogen van Wolbers is er sprake van toenemende diploma-inflatie. In zijn proefschrift gebruikt hij gegevens uit onder meer de Volkstellingen om aan te geven dat in de periode 1911-1991 de opbrengsten van een diploma zijn gedaald. Kort gezegd analyseert hij de ontwikkeling van het gemiddeld opleidingsniveau per functieniveau. Hij gebruikt hiervoor de CBS beroepenclassificatie uit 1984 en de standaard onderwijsindeling. Hij constateert dat tegenwoordig een hoger opleidingsniveau nodig is om op een bepaald functieniveau terecht te komen. Hieraan verbindt hij de conclusie dat er sprake is van toenemende diploma-inflatie en verdringing van lager opgeleiden door hoger opgeleiden.

Het voorbeeld dat hierboven is aangehaald kan ook dienen om de onjuistheid van de stelling van Wolbers aan te tonen. De biografie van Herman Heijermans – Hans Goedkoop – schrijft over de maatschappelijke positie van journalisten aan het eind van de vorige eeuw: 'Journalistiek zag vrijwel niemand als een vak, al helemaal niet als een eerbaar vak' (Goedkoop, 1996, pagina 18). In de afgelopen honderd jaar is de status van het journalistenberoep er behoorlijk op vooruit gegaan. Dat maakt het beroep aantrekkelijker voor hoger opgeleiden.

Belangrijker dan de veranderingen in de status van het beroep, zijn de veranderingen in de beloning. Aan het begin van deze eeuw was de journalistiek een slecht betaald beroep. Ook dat is inmiddels veranderd. Een proefschrift waarin de ontwikkeling van de opbrengsten van diploma's centraal staan, zou in de eerste plaats gericht moeten zijn op de veranderingen in het effect van onderwijs op het loon (het rendement van onderwijs). Het is jammer dat er in het proefschrift van Wolbers in het geheel niet wordt ingegaan op veranderingen in het rendement van onderwijs. Niet alleen de beloning en de status van beroepen zijn aan verandering onderhevig. De inhoud van beroepen verandert ook. In het onderzoek wordt de beroepenclassificatie uit 1984 gebruikt. Hoe bruikbaar is zo'n classificatie voor de beroepenstructuur in bijvoorbeeld 1930? Veranderingen van functie-inhoud kunnen ertoe leiden dat de opleidingseisen die aan beroepen worden gesteld veranderen. Een onderzoek waarin wordt gekeken naar de ontwikkelingen in de opleidingsstructuur van beroepen zou hiermee rekening moeten houden. In het proefschrift van Wolbers gebeurt dat helaas niet. De auteur maakt er hier en daar wel een opmerking in de marge over, maar trekt er geen conclusies uit over de geloofwaardigheid van zijn bevindingen. Sterker nog, de auteur tracht dit toch fundamentele probleem

met irrelevante argumenten te omzeilen, zoals het volgende citaat toont: 'Men beweert wel dat het verschijnsel dat gelijke beroepen tegenwoordig door hoger opgeleiden worden uitgevoerd, is veroorzaakt door het feit dat die beroepen moeilijker zijn geworden. Dit standpunt veronachtzaamt echter dat mensen langer in het onderwijs blijven vanwege het feit dat een hogere opleiding meer kansen op werk en op een hoog inkomen biedt en de kosten van een opleiding relatief laag zijn' (Wolbers 1998, pagina 59). Het is waar dat het rendement van onderwijs hoog is. Dit is echter volkomen irrelevant voor de vraag of de opleidingseisen van functies zijn veranderd.

Niet alleen de opleidingseisen die aan beroepen worden gesteld zijn aan veranderingen onderhevig, de inhoud en kwaliteit van opleidingen zijn in de afgelopen tachtig jaar ook veranderd. De mavo van nu is niet te vergelijken met de mulo van veertig jaar geleden. Hetzelfde geldt voor vrijwel alle opleidingen van voor de Mammoetwet. Toch worden al deze opleidingen op één hoop gegooid met de huidige opleidingen. Sterker nog, er zijn nu opleidingen die vroeger òf in het geheel niet bestonden òf tot een lager niveau behoorden. Technische universiteiten bestonden veertig jaar geleden niet. Deze vielen toen onder de noemer hogescholen. Het middelbaar beroepsonderwijs bestond formeel vroeger ook niet. Verder zijn de mogelijkheden voor doorstroming naar het hoger onderwijs de afgelopen jaren drastisch veranderd. Dertig jaar geleden kon iemand na drie jaar mulo overstappen naar de kweekschool. Tegenwoordig moet je minstens een havo-diploma hebben om naar de pedagogische academie te kunnen. Kortom, het is zeer twijfelachtig of de inhoud en kwaliteit van opleidingen wel zo eenvoudig vergelijkbaar zijn in de tijd.

Ten slotte trekt de auteur uit de bevinding dat het gemiddeld opleidingsniveau per functie-

niveau is toegenomen de conclusie dat er sprake is van verdringing van lager opgeleiden door hoger opgeleiden. Deze conclusie valt niet zo te trekken. Wil er sprake zijn van verdringing, dan moet aan twee voorwaarden zijn voldaan (zie ook Van den Reijen, 1996): (a) er zijn niet alleen onvoldoende banen om alle hooggeschoolde werknemers passend werk te bieden, maar er zijn ook niet genoeg banen voor de laaggeschoolden en de hoger geschoolden die geen werk op hun niveau kunnen vinden, en (b) werkgevers geven aan hoger geschoolde werknemers de voorkeur bij het vervullen van laaggekwalificeerde banen boven lager geschoolden. Uit recent onderzoek waarin specifiek wordt gekeken naar verdringing op de arbeidsmarkt, blijkt dat er niet of nauwelijks sprake van is dat lager opgeleiden worden verdrongen door hoger opgeleiden (zie Groot et al. 1998).

Wim Groot

Literatuur

- Goedkoop, H. (1996). *Geluk: Het leven van Herman Heijermans*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Groot, W., Maassen van den Brink, H., Oosterbeek, H., Webbink, D., & Hartog, J. (1998). *Verdringing en overscholing*. Den Haag: Welboom.
- Reijen, P. van den (1996). Verdringing geen probleem op de Nederlandse arbeidsmarkt. *Economisch Statistische Berichten*, 4061, 508-510.

Hajema, K. J., *Sociological Aspects of Drinking Behavior, Alcohol-related Problems and Help-seeking. A Longitudinal Study.*

Dissertatie Universiteit Maastricht, 1998, 140 bladzijden.

Dit is een verslag van een omvangrijk panelonderzoek in de provincie Limburg, gehouden in 1980 en in 1989, waarvoor oorspronkelijk 1980 personen zijn aangezocht en de 1327 bereikten opnieuw zijn benaderd. Hiernaast heeft men nog 129 cliënten getrokken 'from an outpatient treatment center in the province of Limburg' teneinde de intensieve drinkers in eigen steekproef te vergelijken met diegenen die hulp zochten.

Er zijn vier onderzoeksvragen gesteld: invloed van sekse en leeftijd op verandering in de drinkgewoonten, invloed van verandering in de sociale kenmerken op verandering van 'heavy drinking', de impact hiervan op het probleemdrinken en het zoeken van hulp. Aan elk hiervan is een apart hoofdstuk gewijd, bevattend een zelfstandig artikel. De schrijver is altijd de eerstgenoemde auteur, als regel gevolgd door de promotor (Maria J. Drop) en co-promotor (Ronald A. Knibbe). Slechts de inleiding en de conclusie zijn apart voor dit boek door Hajema geschreven.

In die *Introduction* vinden we een kleine 90-tal literatuurverwijzingen, om drie theoretische uitgangspunten toe te lichten: de *rollentheorie* (voornamelijk gebaseerd op Knibbes differentiatie tussen Status, Positie en Situatie rollen), de op de netwerken gebaseerde *sociale interactietheorie* en hetgeen de schrijver *rational addiction theory* noemt (in navolging van G. S. Becker). De theorieën zijn onvolledig ('incomplete'), de auteur vindt ze echter allemaal 'valuable'; zij worden gebruikt zowel bij de selectie van variabelen als

bij de interpretatie van bevindingen (11 p.). Het onderscheid tussen het 'probleemdrinken' en het 'reguliere drinken' geeft Hajema geen aanleiding om aparte theorieën te zoeken, daar de eerste van de tweede afhankelijk zouden zijn.

De bevindingen zijn niet al te opzienbarend. Na negen jaar constateert men een lichte afname van consumptie; mannen blijven drie à vier maal zo veel consumeren als vrouwen; de frequentie van 'heavy drinkers' blijft in beide seksen onveranderd, het aanleren van drinken daalt op oudere leeftijd (na 30 jaar, vooral bij vrouwen). Het onderzoek heeft geen uitsluitsel gebracht betreffende de vraag of de vermindering van drinken aan de leeftijd dan wel aan de cohorteffecten lag.

Terwijl hoofdstuk 2 slechts op weergave van frequenties (in percentages) is gebaseerd, wil het volgende de rol theorie toetsen en bevat waarachtig één regressieanalyse (apart voor mannen en vrouwen). Het verwerven van rollen doet het beter dan het verlies van rollen: trouwen en ouder worden verlagen de consumptie van alcohol. Slechts bij vrouwen die hun echtgenoten kwijt raakten werd de intensivering van zwaar drinken geconstateerd. Naast de verwachte bevindingen, één, in mijn ogen paradoxale, vondst: ouderen en werklozen zochten frequenter hulp.

De studie brengt geen beslissing over de drie in de inleiding vermelde theorieën. In het slot-hoofdstuk werden zij niet tegenover elkaar gewogen of vergeleken. Zij worden alweer als 'incomplete' bestempeld (bladzijde 118) en de hoop wordt gevestigd op de 'theory of framing', zonder althans deze recensent duidelijk te maken hoe deze theorie kan worden getoetst.

Bij de tekst zouden vele kritische opmerkingen kunnen worden geplaatst. Waar telkens twee à drie personen bij hoofdstukken zijn vermeld, weet ik echter niet tegen wie ik deze moet richten. Het boek is een product van onze door

'publish or perish' behekste tijd, een door de teamgeest beheerst maar ook gecorrumpeerd systeem: in plaats van één (betrekkelijk dun) boek, gaat het hier om vier à vijf publicaties; en hoewel slechts een auteur op de cover, zijn er twee anderen als schrijvers van deelrapporten vermeld. Het gemak voor de schrijver(s) wordt betaald door de ongemakken voor de lezer. Neem bijvoorbeeld de herhalingen. Elk van de vier hoofdstukken begint met hetzelfde verhaal over de methoden, beperkt tot een paar zinnen over de steekproef-trekking, die *nota bene* een grove fout bevat: vier keer wordt er in het boek beweerd dat in de eerste ronde 76 procent van de aangezochte mensen, in de tweede 67 procent met succes werden benaderd. De lezer kan echter verifiëren dat de percentages moeten worden omgedraaid, daar 67 procent uit 1980 1327 is, het aantal personen voor de tweede ronde bestemd.

Het gaat hier niet om een kleine omissie, maar om een fout die consequenties heeft voor de gehele presentatie. Het werkelijke aantal dat de tweede ronde bereikte wordt in het gehele boek niet vermeld. In de tabellen wordt evenmin duidelijk vermeld om welke verzameling het gaat. Zo nu en dan lijkt het erop dat men zelfs de essentiële aard van een panel-datavergelijking negeert. Zo zijn voor 'incidence' in Figure 2.2 waarden getekend voor 16-19 jarigen, vergetend dat men waarschijnlijk in de 1989-sample de 16-25 jarigen moest missen. Of heeft men 'bijgesampled'? Tabel 4.2 suggereert dat dit niet het geval was, want daar worden bij t_2 de jonge leeftijdsgroepen weggelaten. De tabellen zijn ontoegankelijk ook omdat het adequate commentaar in de tekst ontbreekt: zo wordt niet uitgelegd dat in regressieanalyses (Tabellen 3.6 en 3.7) waarschijnlijk ongestandaardiseerde B's zijn gebruikt (die niet-generaliseerbaar zijn!) en dat R^2 in tabel 5.4 niet betekent dat 83 procent variantie verklaard is. Merkwaardig dat de fouten, vooral de

vier maal herhaalde foute steekproefvermelding, de overige schrijvers niet zijn opgevallen. Het boek is ook niet van registers voorzien, waardoor de zaak in losse artikelen gepresenteerd ietwat overzichtelijk zou worden.

Hajema geeft zelf toe (bladzijde 4) bij het onderzoek te zijn ingeschakeld toen de opzet klaar was en de questionnaire was geconstrueerd. Desondanks schijnt hij het eens te zijn met de opzet: 'generally, a higher level of consumption will imply a higher probability of alcohol-related problems'. Zouden die 'problems' ook tussen 1960 en 1979 verdrievoudigd zijn zoals de in de openeningsregels vermelde toegenomen consumptie? Het woord 'alcoholisme' komt in dit boek niet voor. Slechts zo nu en dan vinden we een aanknopingspunt (het zwaar drinken van weduwen en gescheidenen). De groep van 129 die hulp zochten leek er nog het meest op – en vertoonde afwijkende kenmerken van het panel. Zou een *doelgericht* onderzoek, via matching, gebruik makend van verfijnde sociaal-psychologische inzichten (onder andere trauma's die men in zijn 'self-concept' incasseert) ons niet dichterbij het 'methodologisch individualisme' brengen en bij de oplossing van het ontstaan van probleemdrinkers uit reguliere drinkers?

Tot slot: het is niet mijn gewoonte om recensies met vele bedenkingen te schrijven. Nadat ik echter juist 40 jaar geleden mijn onderzoek naar drinkgewoonten heb gehouden, kon ik dit boek, in tegenstelling tot eerder toegezonden publicaties, niet weigeren. De door mij toen aangedragen oplossing van rapportage over massa-onderzoek is voor de huidige lezer wellicht ook niet verteerbaar: een boek van 500 bladzijden neemt men niet ter hand, al gaat het om het opzoeken via het zaakregister. Wellicht dan gauw tot elektronisch publiceren overgaan?

I. Gadourek